

ACTIVITATS D'EDUCACIÓ INFANTIL EN ELS MUSEUS

Treball de final de Grau de Mestre en Educació Infantil

Ana Maria Martín Aldomà

4t curs del Grau en Mestra d'Educació infantil

Tutor: Miquel Pérez Mas

Facultat d'Educació, Traducció i Ciències Humanes

Universitat de Vic

Vic, 15 de maig de 2014

Resum

Amb aquest treball es pretén dur a terme un procés d'investigació sobre les activitats educatives d' Educació Infantil als museus d'art. Es tracta d'una recerca d'informació que té com a objectiu, recopilar i analitzar com són els programes educatius de la visita guiada destinats als grups d'Educació Infantil en els museus mitjançant entrevistes, observacions i documentació.

L'objectiu fonamental de l'estudi és descobrir els museus com a recurs pels professionals de l'educació i per a la societat en general a través d'un marc teòric basat en diferents autors i sobre aspectes relacionats amb la museística i el tema a tractar. També s'hi presenta les activitats que s'han observat en els museus d'art i finalment s'hi fa un anàlisi i les conclusions a partir de dades recollides en el procés d'investigació.

Paraules clau: Museu, Centre d'Art, Educació Infantil, Programa Educatiu.

Abstract

With this work the aim is to carry out a process of research on the educational activities of Early Childhood Education in museums of art. It is a search for information that has as its goal, to compile and analyze how are educational programs guided tour for groups of pre-school education in museums through interviews, observations and documentation.

The main objective of the study is to explore the Museum as a resource for education professionals and by society in general through a theoretical framework based on different authors on various aspects in the museology and the topic to be discussed. It also presents the activities that have been observed in the museums of art and eventually will do an analysis and conclusions from data collected in the research process.

Key words: Museum, Art Center , Early Childhood Education , Education Program .

Índex

Introducció	5
1. Propòsit/s del TFG	6
1.1 Preguntes de recerca	6
1.2 Justificació de l'interès del tema	6
1.3 Objectius	7
2. Marc Conceptual	8
2.1 El Museu.....	8
2.1.1 Definició de Museu	8
2.1.2 Museologia i Museografia.....	9
2.1.3 Tipus de museus.....	11
2.1.4 Professionals que formen part del museu	13
2.2 Educació i Museu	13
2.2.1 Les exposicions.....	13
2.2.2 Escola i museu	14
3. Metodologia	23
3.1 La Observació	23
3.1.1 Diari de camp	25
3.2 La Documentació.....	25
3.3 Les Entrevistes.....	25
3.4 Contextualització dels museus.....	26
3.4.1 ACVIC Centre d'Arts Contemporànies (http://acvic.org/es/).....	26
3.4.2 Museu Episcopal de Vic(http://www.museuepiscopalvic.com/).....	27
3.4.3 Museu de Lleida Diocesà i Comarcal (http://museudelleida.cat/es/).....	28
3.4.4 Centre d'art la Panera (http://www.lapanera.cat/).....	28
4. Descripció anàlisi de resultats	30
4.1 Resultats extrets a partir de l'observació.....	30
4.1.1 Resultats de ACVIC Centre d'Arts Contemporànies	30
4.1.2 Resultats del Museu Episcopal de Vic	31
4.1.3 Resultats Museu de Lleida Diocesà i Comarcal	32

4.1.4	Resultats Centre d'art la Panera.....	33
5.	Conclusions	37
6.	Valoració personal.....	39
7.	Agraïments	41
8.	Bibliografia	42
9.	Web grafia	44
10.	Annex.....	45

Introducció

“Activitats d’educació Infantil en els museus” és un Treball de Fi de Grau que sorgeix de la preocupació per millorar la meua formació com a educadora. Aborda les relacions entre els museus i les escoles, quines ofertes educatives d’Educació Infantil donen a les escoles, com són les visites als museus i quin és el rol dels infants i professionals que hi participen.

El treball que s’exposa pretén mostrar un estudi d’ofertes educatives en Educació Infantil en visites de diversos museus de Catalunya. La investigació que es presenta a continuació es basa en diverses teories museístiques i diferents autors del tema a tractar.

El museu és un espai de conservació cultural on es pot trobar veritables tresors de la humanitat. Podem descobrir diversos períodes històrics a través d’obres d’art, objectes, documents, que representen a l’ésser humà i éssers vius que ens envolten. A través d’aquest treball es pretén conscienciar a la societat sobre aquests espais de cultura i començar des de la infància fins a l’adulthood.

El llenguatge artístic en l’educació Infantil és important pel desenvolupament de l’infant i els i dona la possibilitat de potenciar les seves capacitats comunicatives i creadores. Per això, és important com adults, deixar als nens que s’apropin al món de l’art, que comencin a tenir interès pels museus, les galeries, les exposicions d’art i que gaudeixin dels espais que els connecten del passat a la seva actualitat.

Aquest projecte d’investigació està estructurat de la següent manera:

Al començament es troba una explicació sobre quins són els propòsits del treball que s’ha realitzat on s’exposa la pregunta de recerca realitzada, la justificació del tema escollit i quins són els objectius que es volen assolir realitzant el treball plantejat. Després es presenta el marc teòric amb una descripció conceptual sobre els museus i la importància de l’art en els infants. També s’exposa la metodologia utilitzada per a la realització de la investigació duta a terme i les activitats educatives que s’han visitat en el Museu Episcopal de Vic, ACVIC, Centre D’Art La Panera i Museu de Lleida Diocesà i Comarcal.

Finalment es presenten els resultats obtinguts en les observacions de les ofertes educatives així com les i les conclusions extretes.

1. Propòsit/s del TFG

1.1 Preguntes de recerca

Podem trobar propostes educatives en els museus? Quines activitats estan destinades a Educació Infantil? Quin és el rol del museu i dels centres escolars?

1.2 Justificació de l'interès del tema

Els familiars i les escoles són fonamentals en el procés educatiu dels infants, foment part de la construcció de coneixements i contribueixen en la formació de les seves identitats. L'Educació és una tasca compartida entre pares i educadors que el seu objectiu és la formació integral del nen/a.

Segons un proverbi africà “per educar a un nen es necessita tota una tribu sencera”. Propagat per Antonio Marina (2004) La línia d'acció ha de dur-se a terme de manera conjunta, és a dir, família, escola i la comunitat que l'envolta tenen com a objectiu acompanyar, guiar i donar eines per aprendre així construir junts el món en que viuen.

En la nostra societat tenim espais de cultura i d'aprenentatge que poden ser un recurs en la educació dels nostres infants. Tot i que, encara es tendeix a pensar que els infants d'educació infantil són massa petits per entendre l'art i més visitar museus perquè consideren que no sabran comportar-se i que només estan dissenyats per un públic adult. Visitant museus els proporcionarà més possibilitats d'aconseguir resultats positius en el seu aprenentatge i l'oportunitat de personalment acostar-se a objectes culturals.

Durant els cursos de grau he pogut conèixer el paper fonamental de l'art en l'etapa d'educació infantil. També he pogut visitar molts museus d'arreu de l'estat que organitzaven programes didàctics per als nens. Això em va causar interès per voler investigar en profunditat sobre aquest camp.

1.3 Objectius

Els objectius principals que m'han servit de guia per dur a terme aquest Treball de Final de Grau són:

- Investigar l'oferta d'alguns dels principals museus de Catalunya respecte a l'Educació Infantil (activitats, tallers, visites guiades...)
- Conèixer el rol dels centres escolars i educadors infantils en la seva relació amb els museus i les actituds que adopten aquests agents.
- Veure l'educació artística com un aprenentatge significatiu pel desenvolupament del nen.

L'objectiu fonamental de l'estudi és descobrir els museus com a recurs per a les escoles. Que l'infant descobreixi aquests centres com a lloc d'oci i diversió, s'interessi per ells, que els valori, gaudeixi contemplant-los i faci un apropament a l'art. La recerca d'informació també té com a objectiu recopilar i analitzar com són els programes educatius de la visita guiada destinats als grups d'Educació Infantil en els museus. Així doncs, un cop vist quina funció tenen els museus com a espais educatius i haver analitzat el ventall de recursos que aquests ens ofereixen com a mestres podem realitzar diferents activitats per apropar les escoles als museus i aquests poder treballar conjuntament.

2. Marc Conceptual

2.1 El Museu

La paraula museu es remunta dels antics temples grecs anomenats *museion* dedicats a les muses que recollien coneixements de la humanitat i a la *pinakothéke*, de la ciutat d'Alexandria. Durant diverses èpoques l'ésser humà ha anat preservant obres i objectes de valors que s'han conservat de generació en generació.

En l'Edat Medieval les esglésies o els monestirs van ser majoritàriament les que van atresorar relíquies, peces precioses, obres d'art, etc. i desempenyaven un rol d'ensenyament i divulgació de la religió al seu poble. Va ser en el Renaixement quan la passió per col·leccionar obres d'art va incrementar, i la cultura i les arts eren un privilegi reservat per un vincle tancat és a dir burgesos, aristòcrates i religiosos.

Amb el temps, els museus van passar, de ser gaudir d'una minoria a obrir les portes gradualment a tota la societat. Dels museus més importants que realitzen una funció educativa social destacar el Museu Britànic de Londres, obert el 1759 i el Museu del Louvre, inaugurat el 1793. Així doncs el concepte de museu públic es va consolidar a finals del segle XVIII i es va acabar de desenvolupar cap al segle XX fins a l'actualitat.

Per tant, els museus a poc a poc s'han anat adaptat a les noves situacions i a la societat tot i que encara falta un llarg trajecte perquè realment sigui un espai de tot per a tots.

2.1.1 Definició de Museu

Al llarg de l'evolució històrica el terme museu, s'ha anat modificant passant per diversos significats i aplicacions fins a arribar al sentit present que té. La difusió i l'educació formés part fonamental en els museus.

A continuació anomenaré algunes de les definicions que s'han fet al llarg dels anys:

Segons els **Estatuts del ICOM** (The International Council of Museums, 2007), en la secció 1 de l'article 3,) exposen que "Un museu és una institució permanent, sense fins de lucre, al servei de la societat i oberta al públic, que adquireix, conserva, estudia, exposa i difon el patrimoni material i immaterial de la humanitat amb fins d'estudi, educació i esbarjo."

Pel que fa la **Llei 16/1985, de 25 de juny, del Patrimoni Històric Espanyol** d'acord amb el que disposa el paràgraf 3 de l'article 59, els museus es defineixen com: "Institucions de caràcter

permanent que adquireixen, conserven , investiguen , comuniquen i exhibeixen per a fins d'estudi , educació i contemplació conjunts i col·leccions de valor històric, artístic , científic i tècnic o de qualsevol altra naturalesa cultural.”

També en **la Llei 17/1990**, de 2 de novembre, **de la Generalitat de Catalunya**, “ Són museus , als efectes d'aquesta Llei , les institucions permanents , sense finalitat de lucre , al servei de la societat i del seu desenvolupament, obertes al públic , que reuneixen un conjunt de béns culturals mobles i immobles , els conserven, els documenten i estudien , els exhibeixen i en difonen el coneixement per a la investigació , l'ensenyament i el gaudi intel·lectual i estètic i es constitueixen en espai per a la participació cultural , lúdica i científica dels ciutadans” .

Alguns autors també han descrit el museu com:

Un “Edifici o lloc destinat per a l'estudi de les ciències, lletres i arts. Lloc en el qual es guarden curiositats pertanyents a la ciència i les arts com la pintura, medalles, màquines i armes” (Espasa Calpe 1918).

Foyles (1929) per la seva part ens ho descriu com “Institució en la qual la meta és la conservació dels objectes que il·lustren els fenòmens de la natura i els treballs de l'home i la utilització d'aquests objectes per al desenvolupament dels coneixements humans i la il·lustració del poble”.

També L'autora Aurora Lleó (1988) ens diu que el museu “ és una institució al servei de la societat que adquireix, comunica i, sobretot, exposa amb la finalitat de l'estudi, de l'estalvi, de l'educació i de la cultura, testimonis representatius de l'evolució de la natura i l'home”.

Per tant, com hem vist no tenim una definició única de què són els museus, però si podem veure la seva evolució i els seus canvis cronològics.

2.1.2 Museologia i Museografia

Els museus poden ser espais de conservació d'objectes de diverses èpoques però també són llocs de trobada entre persones de diferent posició social, edat i cultura. És evident que s'han d'adaptar segons les necessitats que la societat demanda per tant han de ser atractius i oberts als canvis.

Aquestes institucions gestionen gran varietat d'activitats per tant, hem de fer referència tant els seus aspectes teòrics com pràctics.

La primera referència al terme museografia sorgeix per l'autor Neickel, Caspar Friedrich en 1727 redactada en llatí. Tracta d'una sèrie d'indicacions sobre classificació, ordenació i conservació de les col·leccions. També va fer algunes referències de com havien de ser les sales d'exposició, la il·luminació i la distribució d'objectes.

Per una banda, segons la definició de museologia establerta per l'ICOM tracta de l'estudi de la història, la societat, de sistemes específics de recerca, conservació, educació i organització.

Per l'altra, la museografia, estudia l'aspecte tècnic, és a dir, assumptes administratius, instal·lacions del edifici, infraestructures sobre la qual descansa la museologia.

Pel que fa a K. Schreiner (1993) defineix la museologia com un camp social i científic "que concerneix les lleis, els principis, les estructures i els mètodes del complex procés d'adquisició, de preservació, de desxiframent, d'investigació i d'exposició d'objectes originals mobles presos de la naturalesa i de la societat, en tant que fonts del coneixement, que forma la base teòrica del treball del museu"(p.470),

També Henri Riviere (1981) la descriu com "una ciència aplicada, la ciència del museu. Estudia la història i la funció en la societat, les formes específiques de recerca conservació física, de presentació, animació i difusió, de organització i funcionament, l'arquitectura nova o rehabilitada, els emplaçaments admesos o seleccionat, la tipologia, la deontologia". Mentre la museografia "és un conjunt de tècniques i pràctiques, aplicades al museu"(Henri Riviere, 1993).

Les bases de la museografia didàctica (Museologia i museografia. Alonso 1999) situen el seu punt de mira en l'espectador i el seu aprenentatge i va més enllà de l'experiència perceptiva.

En la museografia didàctica es té en compte la percepció i la interpretació d'obres a través d'eines interpretatives adequades i actituds que afavoreixin el respecte cap a l'artístic. Algunes de les eines poden ser la elaboració de material didàctic, multimèdia, la web del museu, tallers, visites guiades a totes les edats adaptat segons les seves necessitats. Pel que fa a l'actitud no s'adquireix per memorització, ha de ser interioritzada i assumida, per això és important treballar-la en l'etapa d'Educació Infantil. Podem diferenciar diversos mètodes: per definició, observació, imitació, entrenament, interpretació o presa de consciència (Fontal, 2006, p. 47-56).

Un cop vist què és la museologia i la museografia podem dir, què podem veure la museologia com la teoria, mentre que la museografia es tracta de l'aplicació pràctica i es complementen mútuament.

2.1.3 Tipus de museus

Segons al patrimoni que exhibeixen, la forma en què es conceben les col·leccions i com s'exposen els testimonis poden ser agrupats en:

- Museus d'Art
- Museus d'Història
- Museus de Ciències Naturals
- Museus de Ciència i Tècnica
- Museus d' Antropologia (Arqueologia, Etnografia i Folklore)
- Museus pluridisciplinaris no especialitzats
- Museus especialitzats (biogràfics, en memòria d'algun representant de l'art ...)
- Museus educacionals. (materials documentals sobre la història de la pedagogia)
- Museus regionals
- Ecomuseus

També alguns autors podem classificar els museus de la següent manera:

- **Museu contenidor**

Parlem d'un model de museu "tancat" i aliè al que esdevé en el seu exterior. A Calaf, R; Fontal, O; Valle, R. I.(2007). Les seves funcions principals són cuidar, restaurar col·leccions i no prevalen les accions educatives ja què es perceben com un perill a les conservacions de la pròpia col·lecció.

- **Museu comunicador**

Aquest tipus de museus té la intensió de donar a conèixer coneixements i interpretacions que posseeix sobre els objectes que exposa . Vol transmetre coneixements i atenent a això determina una lògica d'exhibició. Les peces no es valoren aïlladament, es té en compte el seu contingut temàtic i la importància dins d'un context expositiu. El museu es planteja com a font del saber i el públic una espècie de caixa buida que ser anirà omplint amb la informació que li facilita el museu; no es té en compte una visió constructiva del mateix (Titllin, 2006). A més de tot el plantejat per afavorir l'emissió de significats, es busca la veu

i l'acció del públic. Això pot fer-se a través de fitxes d'impressions, valoracions, reclamacions, demandes i fins i tot el diàleg directe entre els guies del museu i el públic.

- **Museu educador**

Antigament el funcionament dels museus consistia només en l'adquisició, conservació, exhibició de les diferents arts de la espècie humana però actualment tenen un paper més ampli. Mentre es poden visitar per mirar i admirar objectes també es poden aprendre d'ells.

Actualment una de les funcions principals d'un Museu és l'educació del públic a través de diverses activitats educatives. Segons A. A. García (2005), és la voluntat de projecció educativa de cada museu el que determina la quantitat de recursos humans i materials que van a permetre complir la seva funció educativa (García, 2005: 48).

Carla Padró(2005) per la seva banda, classifica els museus en 4 funcions: instructors, actius, constructivistes i crítics. esperen que el visitant adopti un rol passiu, silenciós i permissius.

- **Museu didàctic**

El museu didàctic sorgeix dins l'evolució del concepte tradicional de museu. Ensenyen a aprendre a partir de l'anàlisi i interpretació de la cultura material. La diferència amb els museus informatius rau en s'ofereix al visitant maneres o exemples de com raonar a partir dels objectes . Solen plantejar les seves línies d'acció didàctica com la realització de visites tallers, jocs... També tenen un caràcter temporal i renovable i el ofereixen claus d'investigació perquè el visitant pugui realitzar les seves pròpies experiències .

- **El museu teatre**

Actualment hi ha un creixement i un interès en els museus de les visites teatralitzades dedicades a la difusió i a l'educació. Són itineraris pel museu dirigides per educadors o treballadors de la institució amb un guió prèviament après. En aquestes visites la interacció entre actors i visitants, tant grans com petits és important per crear deduccions i estímuls personals tenint en compte el rigor en la transmissió de continguts, el guió narratiu haurà de ser molt precís quant al seu contingut.

2.14 Professionals que formen part del museu

En un museu podem trobar molts treballs que és poden considerar importants. Totes les professions que s'anomenen a continuació fan que un museu funcioni i que obrin i tanquin les seves portes cada dia.

Poden catalogar les professions del museu en 3 àmbits: (Sabaté, Gort 2012)

- **Àmbit d'administració i serveis:** Personal de neteja, vigilància, de manteniment, administració i gerència, de recepció i atenció al visitant, auxiliars de sala.
- **Àmbit d'educació i públic:** El guia, educadors dels museu, auditor o defensor del públic.
- **Àmbit de gestió de les col·leccions:** documentalistes, conservadors, restauradors, direcció del museu.

2.2 Educació i Museu

Com hem vist el museu no només és un espai de conservació de relíquies i objectes de gran valor també és una institució educativa tot i que el seu significat és més ampli.

El museu avui dia té un paper educatiu comunicador i divulgatiu en la nostra societat. Cada vegada hi ha més importància en la missió educadora que té i per tant, és un tema que s'investiga i es discuteix més.

Segons Eilean Hooper Greenhill (1988) considera al museu, en el context de l'educació com una institució que pot oferir una experiència educativa a través d'una àmplia gamma de variables entre elles institucions i organitzacions. A través de les visites i les activitats els museus ofereixen un aprenentatge als seus visitants.

2.2.1 Les exposicions

Dins dels museus els objectes cobren gran importància i exposar-los correctament és crucial per transmetre informació als visitants d'una manera exacta.

Com es presenten normalment aquests objectes? La manera com es presenta els objectes recau dels professionals dels museus, per saber quins objectes estem veient, en molts casos, s'utilitza etiquetes per identificar-los i comprendre'ls. Normalment trobem cartells grans que ens presenten la galeria exposada, d'aquesta manera s'incita al visitant a endinsar-se en ella. Després a cada obra exposada normalment se li atribueix unes etiquetes on ens mostra el nom

del objecte, el autor amb el any de creació i a més, algunes d'elles, podem veure una descripció detallada de l'obra. Per tant, aquestes etiquetes han de ser curtes, clares i significatives.

És responsabilitat dels museus, a més d'altres funcions, transmetre aprenentatges i poden fer-ho a través d'exposicions. Aquests, han de difondre que tots són benvinguts a les exposicions proporcionant instruccions indirectes d'una manera discreta.

Perquè siguin més atractives han de tractar de temes significatius i que interessin al visitant. També els altres objectes com poden ser altres exposicions, tecnologies, il·luminació, accessibilitat ha d'estar tot ben coordinat.

Els objectes del museu formen part del patrimoni cultural i natural d'un país. Són font d'informació i contribueixen a la comprensió de la humanitat. Però especialistes no es posen d'acord si aquests han d'estar totalment exposats despulats, a la ma dels visitants o darrera d'un expositor per la seva integració i conservació. Tot i així, es pot aprendre directament dels objectes proporcionant una experiència de primera mà a adults i infants.

Actualment algunes exposicions per fer-les encara més participatives i educatives tenen tallers que l'acompanyen. D'aquesta manera mentre primerament els observadors han fet una visita després poden posar en pràctica la seva part més imaginativa i creadora fent també una experiència encara més sensorial que formarà una de les bases del museu.

Així doncs, que una exposició funcioni o no depèn de tots, i del bon ús que se'n faci per tant els responsables de les exposicions, professionals del museus, educadors i públic han de ser directament involucrats amb els materials del museu.

2.2.2 Escola i museu

Tot i que els museus formen part de les institucions més antigues d'una societat, les escoles per l'altra sempre han tingut un paper molt important en la educació i formació de les persones.

Escola i museu es poden complementar mútuament. Actualment els museus ofereixen programes educatius per a nens en edat escolar i les visites d'aquests poden complementar després els seus ensenyaments a l'aula. La contribució entre escoles i museus potenciarà experiències educatives als nostres infants i treballarien totes les àrees del coneixement.

- **Rol del museu**

Com hem dit els museus tenen un paper educador en la societat i molts dels objectes que formen part d'aquestes institucions poden estar relacionats amb matèries que s'ensenyen a l'escola.

Hi ha un gran percentatge entre els visitants dels museus que són grups escolars per tant el museu ha de preparar exposicions, activitats i tallers relacionats amb l'educació escolar. El museu per una banda, ha de tenir un coneixement del que s'imparteix a les escoles i per l'altra, ha de proporcionar assessorament als professors d'aquestes escoles.

Com anomena Allard i Boucher (1991),

La elaboració del programa educatiu a de dur-se a terme per un equip compost per algun representant del medi museístic, coneixedors ja sigui de la col·lecció del museu o de la seva organització humana i material; els educadors del museu són els que major poden realitzar aquesta tasca al costat d'un o diversos representants del medi escolar, ja siguin coneixedors dels programes escolars i d'organització de les escoles, els consellers pedagògics i els professors compten entre els més qualificats. (p.27)

Per tant, és necessari implicar als educadors a partir de reunions, materials didàctics, tallers especials en la elaboració dels programes educatius dels museus. Els museus per la seva part tenen la oportunitat de reorganitzar noves propostes educatives i considerar com ho poden fer per treballar-ho conjuntament amb el pla d'estudi de l'escola.

Aquest procés de creació ha de cobrir les necessitats de quelcom institució ja que "la funció educativa del museu no ha de ser només reproductora d'altres models generadors de diversos àmbits a vegades lluny d'ell, també ha d'exercitar com transformador educatiu i motor de nous camins i espais per l'aprenentatge" (R.Ferreras, 2007, p.276)

Per la elaboració de programes educatius també han de saber les característiques evolutives dels infants visitants per després determinar quina informació és la més recomanable. Aquesta informació ha de ser presentada de manera ordenada, clara, visual, i tots els continguts han de poder relacionar-se amb les pròpies experiències quotidianes dels nens.

Segons la CINE (Classificació Internacional Normalitzada de la Educació, Unesco, 1997)un programa educatiu "s'entén com un conjunt o seqüència d'activitats educatives organitzades per aconseguir un objectiu predeterminat, és a dir, un conjunt específic de tasques educatives" (p.11, 2006). I com objectiu, el museu ha de voler plasmar amb ells coneixements. També ens

diu que no totes les activitats educatives no només són cursos o programes, també existeixen cursos autònoms, i gran varietat d'activitats d'altre tipus per oferir. L'educació compren també períodes de treball en empreses, projectes de investigació i preparació de dissertacions.

El museu també ha de fer programes de difusió com poden ser maletes pedagògiques o equips de préstecs.

Tant les maletes pedagògiques com els equips de préstecs poden ser caixes que continguin informació amb temes específics. Cada equip pot tenir un disseny que permeti a la vista identificar de què tractarà, pot contenir guies per els mestres, làmines a color, còpies d'originals objectes o obres, entre altres informacions del tema a tractar.

Un altre camp que pot contribuir el museu és l'organització d'excursions en l'educació escolar, d'aquesta manera poden ser un recurs per millorar la qualitat de l'educació. En aquestes excursions pot ser possible proporcionar serveis de transport subsidiats.

Pel que a les vacances estacionals, els museus poden oferir programes en col·laboració amb les escoles, ONG o altres entitats. D'aquesta manera el museu pot romandre obert i els infants poden continuar adquirint nous aprenentatges o ampliar coneixements del seu entorn més immediat com per exemple qüestions ambientals i culturals o del medi.

En alguns països d'influència anglesa i americana consten de llarga tradició en col·laboració entre museus i escoles. Determinen quina metodologia faran servir, quins recursos pedagògics, també realitzen convencions i tenen col·laboracions entre altres entitats com per exemple entre museus diversos. Els governs també donen suport a les competències en el camp de l'educació. En Espanya en canvi, tot i que poc a poc estem veient que pot haver col·laboració entre diverses entitats i potenciar així una experiència enriquidora per tots, "encara queda un llarg recorregut ja que no existeix cap planificació o una política educativa que integri el museu en el currículum educatiu" (Miquel Sabaté, 2012, p. 58,).

Per tant la formació a professors de les escoles fent entrenaments o cursos especials perquè puguin fer ple ús dels materials per a l'ensenyament del museu aula és essencial.

Hem de recordar que no tot el públic que bé al museu és igual i que les escoles igual que la societat és multicultural i s'ha d'anar adaptant. El museus han de tenir suports adaptats a les demandes i característiques del visitant, si tenen alguna discapacitat física ha d'haver espais que facilitin aquesta mobilitat, amb rampes, ascensors... si hi ha que tenen deficiència auditiva

o visual també han d'haver suports que facilitin el recorregut per la institució ja sigui per mitja de guies, etiquetes especials, instructors. Els museus poden enviar models i fotos en qualitat de préstec a les institucions que s'ocupen de les persones amb dificultats per tal d'oferir-la oportunitat de tocar i aprendre.

El programa educatiu més comú en qualsevol museu és la visita guiada general pel personal del museu. Un programa audiovisual en una breu introducció explicant la fons de les exposicions prèvies a la visita, probablement deixarà un millor efecte. Conversacions de la galeria, la intimació al públic a través dels diaris o qualsevol altre mitjans de comunicació també es troben útil. Aquí, els visitants tenen l'oportunitat de discutir les seves experiències.

- **Noves tecnologies**

La societat està en constant canvi i en els museus cada vegada hi ha més ús d'equips i tècniques electròniques modernes en les seves exposicions. A més de projeccions de pel·lícules i projeccions de diapositives, utilitzen la il·luminació seqüencial i telèfons de guia i ordinadors o pantalles interactives.

- **Rol de l'escola**

Una de les activitats programades en els centres escolars és la visita d'un dels museus de la seva comunitat ja sigui pels interessos dels infants, la matèria a treballar o el gaudi de realitzar una excursió.

Hi ha molts museus que al inici de curs proporcionen informació dels projectes que és realitzaran durant el curs, però quan els museus no fan esforços per atendre directament els nens de l'escola, són els professors els que han de trobar formes i mitjans d'utilitzar aquests recursos en funció de la seva rellevància per a l'ensenyament aula.

El professorat abans de realitzar l'excursió amb els nens ha de documentar-se i identificar quines exposicions es fan. Per tant han de realitzar amb anterioritat preparatius i sol·licitar la cooperació, que és necessària perquè el programa sigui un èxit. La preparació és important per a què les visites als museus no resulti un nombre de nens corrent a través de les galeries sense una oportunitat per a l'observació i el descobriment. L'atenció dels estudiants ha de ser enfocada a les exposicions, corresponent als temes i conceptes que observen i impulsen una sessió interactiva amb ells. Els materials educatius relacionats amb el tema, com fulls de treball, fullets, informació, etc. ha de ser utilitzat.

Investigacions sobre McManus (1992) i visites escolars, indiquen que es necessari integrar la visita a la programació del aula i d'implicar al professorat que organitza la sortida amb els seus estudiants, en la preparació i adaptació de l'oferta del museu als seus propis objectius d'adquisició de coneixements, d'aquesta manera s'obtindrien resultats d'aprenentatge que vagin més enllà dels continguts actitudinals.

És important l'aprenentatge formal con no formal i el museu pot ser un món de sensacions i experiències on els nostres infants poden aprendre i passar-s'ho bé a través de l'art, ciència o altres temes interessants. Molts museus organitzen activitats i recorreguts per captar l'atenció d'aquest públic que cada vegada està més a l'alça. Els nens poden començar a gaudir de l'art des de ben petits i moltes de les coses que envolten els infants són una forma d'art, pel que no hauria d'haver obstacles per visitar un museu a edats primerenques.

- **Espais per infants**

Pel que fa a museus per a infants podem trobar centres relacionats amb l'art, les ciències o l'antropologia fins a museus especialitzats en una temàtica concreta. La majoria d'aquests centres incorpora a la seva programació activitats específiques per a nens a través d'exposicions, jocs o tallers que realitzen durant tot l'any.

Aquests són alguns dels museus, centres o espais més representatius que ofereixen programes infantils amb els que poden gaudir al mateix temps que es familiaritzen amb la cultura:

Catalunya

- **ACVic. Centre d'Arts Contemporànies, Vic**

Compromès amb el seu entorn immediat, fomenta el treball en xarxa i amb una línia d'acció centrada en la relació entre les pràctiques artístiques, l'activitat educativa i la interacció social. Entre les seves activitats destaca el projecte Art i Escola.

- **MEV. Museu Episcopal de Vic**

Museu medieval amb una gran col·lecció d'obres mestres de pintura i escultura del romànic i del gòtic català.

- **Centre d'Art la Panera, Lleida**

Fomenten activitats creatives adreçades a totes les edats a partir d'un any com per exemple, xerrades , tallers, entrevistes a l'artista de l'exposició, etc.

- **Museu de Lleida Diocesà i Comarcal**

Proposa itineraris divertits per gaudir amb els infants i tota la família. Descobriran civilitzacions antigues, animals amagats pel museu entre moltes activitats més.

- **Caixa Fòrum , Barcelona**

Exhibeixen atractives exposicions, activitats culturals i d'art per grans i petits. També podem trobar centres a Madrid i Palma de Mallorca.

- **Fundació Joan Miró, Barcelona**

Algunes de les activitats més representatives de la fundació, es troben els tallers d'animacions sonores, d'arts plàstiques i els i arquitectura.

- **MNAC. Museu Nacional d'Art de Catalunya**

Realitzen visites guiades, tallers, activitats educatives, jocs per descobrir el museu com si fossin detectius.

- **Museu de la Xocolata, Barcelona**

El gremi de pastissers de Barcelona és el creador d'aquest famós museu que recull l'origen de la xocolata, la seva arribada a Europa i la seva distribució pel continent.

Espanya

- **Museu Nacional Centre d'Art Reina Sofia**

Consta de tallers infantils estructurats en la visita a obres de la seva col·lecció permanent , després els infants assisteixen a una obra de teatre de titelles en què elements de les obres contemplades cobren vida i , finalment , realitzen un taller construint un objecte en relació amb el què han vist amb antelació.

- **Museu del Prado, Madrid**

Ofereixen tallers infantils i activitats amb les escoles, els dissabtes s'organitzen visites didàctiques i itineraris temàtics.

- **Fundació Thyssen, Madrid**

Entre les seves propostes destacar el programa didàctic Educathyssen on ofereix visites, tallers i recorreguts.

- **MUPAI (Museu Pedagògic d'Art Infantil), Madrid**

És el primer museu d'Espanya dedicat a l'art infantil. Disposa, de tallers d'ombres, de gravat i de contes.

- **Museu Artium , Vitoria**

Ofereix un complet programa d'activitats i tallers destinats al públic infantil i familiar.

- **Museu d'Art Abstracte Espanyol, Cuenca**

Disposa d'un programa educatiu per a totes les famílies. Es realitzen jocs on els experts ensenyen una nova forma d'entendre les obres d'art, imaginant les olors, el so, el moviment i el tacte dels quadres.

- **Museu Guggenheim Bilbao**

Tenen visites guiades en què els infants poden explorar les obres a través de lectures de contes, jocs i activitats artístiques.

- **MUSAC, Museu d'Art Contemporani de Castella i Lleó**

Els petits de la casa poden descobrir les seves capacitats creatives a través dels 'diverviajes' per l'exposició.

- **Museu Valencià del Joguet**

Tenen una gran col·lecció de jocs i joguines tradicionals de diferents materials i èpoques perquè els nens coneguin part de la història de la joguina a partir de les diferents peces.

- **Museu de Jocs Tradicionals de Campo, Osca**

En aquest museu els nens podran aprendre com s'entretenia la societat rural en les seves diferents èpoques.

- **Museu de la cultura de l'olivera, Baeza**

El seu programa per a escolars inclou un esmorzar moliner, un curs d'iniciació al tast d'oli, visita guiada a Baeza i recorregut pel museu, jardí inclòs.

Altres museus de la resta de continents:

Europa

- **Tate Modern Londres**

Acull el millor art modern del nostre temps i conte obres de grans artistes com Picasso, Andy Warhol y Dalí.

- **Eureka ! Halifax , Anglaterra**

Incentiven l'aprenentatge dels nens per mitjà d'activitats interactives. Una de les propostes més destacades és "Living and walking through", una ciutat en miniatura.

- **Centre Georges Pompidou, Paris**

Espai pluridisciplinari dedicat la major part a l'art modern i contemporani d'Europa.

- **Labyrinth Kindermuseum, Berlin**

El museu compta amb exposicions interactives i formació programes per a educadors. El seu objectiu és combinar i promoure un artístic i educació estètica amb el desenvolupament social i saludable dels infants en edat compreses entre 3 i 12 anys.

- **Zoom Children's Museum, Viena, Austria**

Una de les polítiques del museu és que els infants de 0 a 14 anys puguin interactuar i jugar amb els objectes que estan al voltant durant l'experiència viscuda. Existeixen 4 àrees diferents en aquest museu: Estudi zoom, d'animació i filmació, Oceà i ciències.

Amèrica

- **MOMA . Museum of Modern art. Nova York**

És excel·lent per apropar els nens al món de l'art, perquè està presentat d'una manera atractiva i fàcil de recórrer que la visita es converteix en una cosa divertida i amena, alhora molt educativa.

- **COSI : Centre de Ciència i Indústria Columbus , EUA**

Té una de les atraccions més importants d'Estats Units: el “ Little Kidspace”, un espai que recrea situacions de la vida diària i del món científic en on els infants de 0 a 5 anys poden jugar, desenvolupar les seves funcions motores, la llengua i les funcions cognitives .

- **MOCHA (Museum of children's art), Oakland, California**

Centre d'art dedicat per complet a la infància, amb propostes d'activitats artístiques per a tota la família.

- **The Children 's Museum, Indianapolis , Estats Units**

És reconegut mundialment per la seva Dinoesfera. Conté dinosaures de mida gegant, un laboratori de paleontologia que simula l'excavació de fòssils de mida real i , a més, una de les col·leccions més completes de fòssils en tot Estats Units.

Àsia

- **El museu de nens de Seoul, Corea del Sud**

Ofereix exhibicions interactives i activitats educatives per a que els nens vagin construint la seva pròpia experiència dins del museu.

Àfrica

- **Johannesburg Art Gallery, South Àfrica**

És el millor museu de pintura europea d'Àfrica, tot i que també exposa art africà.

Oceania

- **Museo de Melbourne, Austràlia**

Ens trobem davant el museu més gran australià, molt entretingut per als infants, ja que realitzen moltes activitats com pot ser tocar ossos de dinosaures, conèixer i aprendre sobre meravelles de la naturalesa del país, animals i éssers humans, a més podran veure el computador més antic del món.

3. Metodologia

En l'estat espanyol podem trobar molts museus i trobar ofertes de programacions educatives d'educació formal i no formal. Vist el gran ventall i el temps pel procés d'investigació, el projecte s'ha realitzat a partir de les observacions i visites de quatre museus diferents de Catalunya: ACVIC, Museu Episcopal de Vic, Museu de Lleida i Centre d'art La Panera.

A continuació s'explicarà breument els instruments que s'han utilitzat per fer el recull d'informació durant les visites als museus i centres d'art. Aquests instruments permetran realitzar un anàlisi i conclusions de la investigació realitzada.

3.1 La Observació

Per la realització d'aquest Treball de Final de Grau s'ha utilitzat l'observació com a tècnica de recollida de dades. El procés d'investigació s'ha dut a terme a partir d'entrevistes i anàlisis d'experiències educatives mitjançant una anàlisi documental i observació no participant de les propostes educatives d'Educació Infantil en els centres d'art i museus. En el procés d'investigació qualitatiu o etnogràfic la informació es registra mitjançant notes de camp o registres permanents com són les fotografies. Aquest procés també compta amb l'adquisició de documents específics del tema investigat.

Segons Francis Bacon (1561-1626) a través del mètode inductiu es pot extreure conclusions de caràcter universal a partir de l'acumulació de dades particulars. D'aquesta manera, el coneixement té una àmplia base fonamentada en l'observació amb conclusions de caràcter general i teòric.

Així doncs, a partir del mètode inductiu es pretén seguir una sèrie de passos:

- Observació i registre dels fets.
- Anàlisi i classificació dels fets.
- Derivació inductiva d'una generalització a partir dels fets.

No obstant, no només es poden extreure a partir d'un cas particular, sinó que, a més, també es poden extreure d'altres casos com va dir John Stuart Mill (1806-1873).

Al llarg de la història, hi ha hagut molts autors que han definit el significat d'observació:

Segons Fernàndez Ballesteros (1980) "Observar suposa una conducta deliberada de l'observador, els objectius del qual van en la línia de recollir dades sobre la base dels quals poder formular o verificar hipòtesis".

D'altra banda Serra i Bravo (1984), la defineix com " la inspecció i estudi realitzat per l'investigador, mitjançant l'ocupació dels seus propis sentits, amb l'ajuda o sense d'aparells tècnics, de les coses o fets d'interès social, tal com són o tenen lloc espontàniament".

També, Van Dalen i Meyer (1981) "consideren que l'observació juga un paper molt important en tota investigació perquè li proporciona un dels seus elements fonamentals; els fets".

Per tant, podem dir que l'observació, a més de ser un mètode científic, és un procés profund d'investigació que permet descriure el món que ens envolta i, en definitiva, contrastar i concloure hipòtesis que vagin sorgint. Aquest és un procés que centra l'atenció de l'observador sobre un fet, fenomen, succés o cosa del qual vulguem descobrir els seus trets característics o desenvolupament.

Segons la forma d'enregistrar les dades s'ha fet a partir d'observació directa posant-me en contacte personalment amb el fet o fenomen que tractava d'investigar. També ha sigut no participativa sense intervenir per res en els grups que realitzaven les visites per tal d'obtenir un recull d'informació des de fora i alhora participativa quan, per obtenir les dades, me he involucrat en el grup, fet o fenomen observat per aconseguir tota la informació necessària. D'aquesta manera he pogut proporcionar descripcions dels esdeveniments, les persones i les interaccions a observat i també del lloc, l'experiència i la sensació causades en aquell moment.

Durant les sessions de treball, fent referència a les observacions no participants, tot i només voler dedicar en un principi observar les activitats educatives formals dels museus també he realitzat d'àmbit no formal. Totes les visites s'han utilitzat el diari de camp i un recull de notes d'allò que considerava rellevant entre allò que feien els educadors del museu, els infants i mestres d'Educació Infantil. Les sessions observades han sigut programades prèviament entre escola i museu en un calendari de visites i aquestes m'han sigut notificades perquè pugui presenciar algunes d'elles ja que com he dit amb anterioritat han sigut quatre museus de diferents indrets del territori català i m'havia de compaginar per poder assistir el màxim d'activitats d'educació possibles.

3.1.1 Diari de camp

Per recollir informació dels programes educatius als museus s'ha utilitzat el diari de camp com instrument per escriure i registrar allò que s'observa. Segons Bonilla i Rodríguez(1997) durant el procés d'observació ,el diari de camp ens ha de permetre prendre nota d'aspectes rellevant per organitzar , analitzar i interpretar la informació que s'està recollint.

3.2 La Documentació

La documentació és un dels principis bàsics de les escoles reggianes, una documentació reflexiva, a més de descriptiva. Consisteix en la recollida i exposició sistemàtica i estètica (a través d'escrits, imatges, panells, vídeos, paraules dels nens i nenes, productes gràfics) dels processos educatius i es converteix en memòria viva i visible dels processos compartits entre alumnes i no és centra en els productes finals. Tanmateix, és una interpretació del sentit que aquella experiència ha suposat per als infants. “La documentació és la pràctica d'observar, anotar, interpretar i compartir els processos i productes de l'aprenentatge a través d'una varietat de mitjans per aprofundir i ampliar l'aprenentatge (Rinaldi, 2001).

La documentació en permet intentar donar sentit a allò que vivim, analitzar-ho i aprofitar-ho per a crear significats socials i culturals entorn a la infància, a la seva diversitat i les seves particularitats. Es tracta, doncs, de donar veu als propis infants que, tot i que no dominen els codis comunicatius dels adults, tenen una riquesa cultural i social que cal fer emergir per tal que la resta de la societat li retorni la seva dignitat.

3.3 Les Entrevistes

El tipus d'entrevistes que s'han utilitzat en la realització d'aquest procés d'investigació, han sigut les anomenades entrevistes semiestructurades i en profunditat. És a dir, a l'inici es realitza una sèrie de preguntes obertes per exemple quines activitats realitza el museu, quins treballadors treballen, etc.. però segons la informació que es rep l'entrevistador és pot aprofundir fent noves preguntes en alguna idea que podria ser rellevant. Per tant, les preguntes realitzades se centren en l'aclariment de les dades facilitades pels entrevistats per tal d'aprofundir en el tema objecte d'estudi.

A cada museu s'ha realitzat una entrevista amb els responsables del servei educatiu que és un dels propòsits d'aquest treball, conèixer de primera mà com treballen l'educació. Aquestes entrevistes s'han portat a terme en les instal·lacions de cada institució per acord mutu i presencial amb els entrevistats. Han sigut ells que han escollit on fer la visita. La gran majoria

han sigut en els seus respectius despatxos, en un clima tranquil, de confiança per després un cop fet l'entrevista poder fer una primera visita al museu.

Totes les entrevistes i converses s'han enregistrat a través del diari de camp per després poder realitzar la recollida de dades més rellevants pel Treball de Fi de Grau.

3.4 Contextualització dels museus.

3.4.1 ACVIC Centre d'Arts Contemporànies (<http://acvic.org/es/>)

ACVic Centre d'Arts Contemporànies està ubicat a Vic a la Comarca d'Osona. De caràcter públic i cultural, acull infants i adults de totes les edats, fomentant el treball en xarxa i projectes de col·laboració i coproducció entre altres. Promou la investigació, la creació, la producció i la difusió de propostes impulsades des de pràctiques artístiques contemporànies. És un centre implicat amb el seu entorn immediat i transmet les seves activitats així com acull propostes d'artistes i actors culturals externs.

La seva línia d'acció està centrada en la relació entre les pràctiques artístiques, l'activitat educativa i la interacció social, de manera que l'educació és un dels objectius d'aquesta institució.

ACVic coopera amb altres institucions com escoles de la comarca d'Osona, l'Ajuntament de Vic, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya i H. Associació per les Arts Contemporànies.

Referent a la recerca d'investigació s'ha pogut comprovar que els programes que ofereixen són els següents:

- **Programa EXPO:** Projectes expositius, Vitriues y Pantalles
- **Programa EDU:** Formació oberta, interferències pedagògiques, Miniespai, visites comentades, projectes educatius.
- **Programa LAB:** projecte viver, art i escola, Hibridacions i contextos, digué la teva!
- **Programa DOC:** publicacions, vídeos, documents, arxius d'activitats, informació sobre ACVIC.

3.4.2 Museu Episcopal de Vic(<http://www.museuepiscopalvic.com/>)

El Museu Episcopal de Vic situat al costat de la Catedral de Vic, va ser inaugurat l'any 1891. Declarat museu d'interès nacional el juliol de 2001 per Generalitat de Catalunya, conserva una gran col·lecció d'art medieval. S'exhibeix en un nou edifici creat el 1995, i equipat amb unes innovadores instal·lacions museístiques.

L'objectiu del Museu Episcopal de Vic és realitzar accions per estudiar, documentar, conservar, exhibir i difondre els fons que integren les seves col·leccions per tal de contribuir a la salvaguarda del patrimoni cultural, posant un èmfasi especial en la conservació, la investigació i la difusió del seu fons amb programes i activitats dirigits a involucrar a tot tipus de públics.

El museu de Vic ofereix els següents serveis educatius:

Activitats escolars

- **Educació Infantil:** Diverses propostes per aproximar-nos al Museu
- **Educació Primària:** En cada proposta coneixem una part diferent del Museu
- **Educació Secundària:** Amb diferents propostes aprofundim en els coneixements

Activitats diverses

- **Professora:** Cursos de formació, suggeriments, documentació...
- **Infants:** Nous reptes per als més joves fora del context escolar.
- **Joves** "Un flaix al romànic". Concurs i exposició de fotografies de fragments de romànic.
- **Grups familiars:** Propostes per gaudir tots junts

Activitats per a tothom

- **Accessibilitat:** Amb propostes adaptades i materials adequats aconseguim que tots puguem gaudir plenament del patrimoni.
- **Associacions i grups:** Arribem a tots els col·lectius i tenim molt present la interculturalitat.

- **Gent gran:** Propostes participatives que ens ajuden a descobrir les obres i ens fan compartir experiències.

3.4.3 Museu de Lleida Diocesà i Comarcal (<http://museudelleida.cat/es>)

El Museu de Lleida integra col·leccions aportades pel Capítol de la Catedral de Lleida, i alguns dipòsits puntuals del Museu Nacional d'Art de Catalunya i el Museu d'Arqueologia de Catalunya. També consta d'una exposició permanent que forma part del gran patrimoni de les terres lleidatanes

La institució creada el 1997 està integrat per la Generalitat de Catalunya, la Diputació i l'Ajuntament de Lleida, el Consell Comarcal i el Bisbat de Lleida, al servei del territori i dels seus habitants.

El museu ofereix diversos serveis entre els quals farà menció els del servei educatiu:

- Educació
- Projectes educatius
- Escola
- Material didàctic
- Famílies
- Comunitat
- Diversitat
- Patrimoni cultural educatiu.

3.4.4 Centre d'art la Panera (<http://www.lapanera.cat/>)

L'edifici Va ser construït entre els segles XII i XIII. Va ser utilitzat per emmagatzemar i vendre els productes recol·lectats pels canonges d'aquí el seu nom La Panera dels Canonges.

El Centre d'Art la Panera és una plataforma propietat de la Paeria aspira a ser un centre de reflexió que vinculi les arts visuals amb les diverses problemàtiques que genera la nostra societat. En les seves exposicions no permanents, acullen una important col·lecció d'art contemporani espanyol.

Entre les activitats que ofereixen, es pot destacar el servei educatiu:

Servei educatiu

- Programes educatius
- Activitats
- Serveis
- Material pedagògic i inscripció
- Grup d'investigació
- Espai miniPanera

4. Descripció anàlisi de resultats

4.1 Resultats extrets a partir de l'observació

La idea d'aquest Treball de Fi de Grau sorgeix de la curiositat per com els centres d'art i museus dediquen temps i espai als infants en l'àmbit educatiu. Amb això em plantejo la possibilitat d'investigar sobre les pràctiques que aquets fan en relació amb l'educació infantil. L'elaboració d'aquest TFG s'ha dut a terme en un període de temps limitat, la qual cosa no permet indagar molt en les propostes i línies d'investigació que concerneixen al meu TFG.

Els factors comuns en la recerca d'investigació en tots els casos han estat: l'oferta educativa del museu en relació a l'Educació infantil, el paper del museu i dels seus educadors, el paper de les escoles i rol dels seus docents i paper dels infants.

Així doncs, vaig decidir començar a observar diferents museus i centres d'art de Catalunya:

4.1.1 Resultats de ACVIC Centre d'Arts Contemporànies

En el centre ACVic podem d'estacar dos programes que fan referència a activitats educatives infantils:

- **Programa EDU**

Dins del programa Edu realitzen tallers, cursos, assemblees de formació per a docents escolars i per adults que el sol·licitin en general. Aquests tallers majoritàriament no són gratuïts tot i que la visita i les exposicions sí que ho són.

Un espai dedicat a l'educació és el "Miniespai". Està dedicat a totes les edats però sobretot s'incideix en infants i famílies. En aquest espai podem trobar llibres de diferents tipus sobretot, llibres il·lustrats, d'imatges, àlbums o llibres-joc, que fan conèixer l'art contemporani.

És un espai artístic pel qual està en un constant canvi. Originàriament estava ubicat a la galeria principal del centre però d'un any a un altre la seva ubicació i instal·lacions han anat modificant-se segons els interessos dels visitants i expositors. Els llibres, prestatgeries, seients. Tot ha anat canviant fent de si mateixa una obra artística. Els visitants del Miniespai poden descobrir llibres, llegir, jugar, experimentar, conèixer noves aportacions artístiques, poden demanar assessorament, entre altres coses més.

- **Programa LAB:**

Dins del programa LAB una de propostes estrelles que més aflluència d'infants té el centre és "ART I ESCOLA". Aquest projecte, promou i dona importància la presència de l'art a les escoles. És gratuït, tot i que ara estan mirant la manera de pagar els assessoraments. Hi ha aquest any 31 escoles que col·laboren, i un cop fan l'exposició de les experiències que han fet durant el curs acadèmic, es pot apreciar l'aflluència que tenen de visites. L'any passat van venir 900 nens i nenes sense contar els que van visitar l'exposició per lliure. Esta adreçat a totes les edats d'educació obligatòria, des de infantil a secundària, no fan escoles bressols, ni llar d'infants. A més, van establir unes xarxes de col·laboració territorial entre agents de la cultura i de l'art i del món educatiu.

4.1.2 Resultats del Museu Episcopal de Vic

El museu té una àmplia oferta de projectes segons el cicle educatiu que es vulgui treballar. Pel que respecta a l'educació infantil hem trobat quatre propostes:

- **Els contes del museu:** a través de contes els infants poden descobrir el museu. A través de la lectura per un adult o educador del museu es fa un recorregut pels objectes i obres de la institucions. Aquestes obres cobren vida i els infants queden fascinats.
- **El cel i la terra:** és una proposta que es fa al nadal per conèixer l'origen de la tradició del Nadal i els Reis. El educador del museu primer fa un recorregut explicat en forma de conte amb l'ajuda de suport visual i després de la visita proposa fer un taller de composició, encaix i relació.
- **Formes i colors:** En molts objectes del museu podem trobar formes i colors. En aquesta activitat educadors i infants busquen formes geomètriques en quadres i els colors bàsics. Depenen l'edat tenen com a suport la narració d'un conte i suport visual.
- **El cavaller, la princesa i el drac:** En aquesta activitat a través d'un dels personatges principals de la llegenda de Sant Jordi ens fa un recorregut pel museu per descobrir altres dracs, princeses i cavallers.

Totes les propostes del museu es complementen amb un dossier d'idees i activitats per fer a l'escola després de l'activitat però si els educadors necessiten poden tenir assessorament.

4.1.3 Resultats Museu de Lleida Diocesà i Comarcal

Pel que fa a les activitats educatives del museu s'ha pogut observar un ampli oferta que són les següents:

- **Animàlia:** és una de les propostes que més èxit a tingut en el museu. En aquest cas l'activitat consisteix en fer una visita guiada amb un educador del museu, buscant els animals representats en les obres d'art i objectes arqueològics els que, mitjançant un joc de pistes o un taller.
- **Camí del Saber:** aquesta activitat la realitzen a partir de visites guiades i interactives segons el grup visitant i també acaba amb un taller depenent del que les escoles vulguin descobrir. És treballa principalment: Geometria i Aritmètica, Música i Astronomia.
- Història de l'alimentació
- **De la Prehistòria a Roma:**

Les propostes que nombraré a continuació també segueixen la mateixa metodologia que les anteriors, és a dir, es fa un itinerari pel museu del tema a triar, (en alguns també va acompanyat per recorregut per la ciutat de Lleida), és descobreix els objectes i obres de la institució i s'acompanya d'un taller plàstic.

- Del Gòtic al Barroc
- Descubrim la Lleida del Barroc
- Les tres cultures a la Lleida Medieval
- Mites i llegendes
- Museu Hospitalari
- Romànic i Gòtic
- Seu Vella
- Tècniques artístiques

No totes les visites que realitzen acaben fent un taller, depenen del que sol·licita la escola es podrien dividir les activitats en:

- Visites lliures: són els educadors de les escoles qui realitzen les visites.
- Visites guiades: El educador del museu, acompanya en el recorregut de l'activitat.
- Visites interactives: a traves de vídeos, o recorreguts teatralitats els infants coneixen parts del museu.

- Tallers: els infants poden experimentar amb diferents tècniques artístiques.

4.1.4 Resultats Centre d'art la Panera

La Panera ha treballat amb el centre d'Art Contemporani de Vic per tant la proposta d'educació és molt semblant amb la diferència que ells treballen amb les escoles bressol de la ciutat de Lleida.

En la seva tasta educativa, destaca la realització de tallers, cursos, assemblees de formació per a docents escolars i per adults que el sol·licitin en general. Totes les visites, exposicions i cursos són gratuïts.

Espai Mini Panera

Aquest espai està dedicat a totes les edats des de escola bressol, familiars, adults, associacions, ONG, etc. A diferència del "Miniespai de Vic" és que es tracta d'un espai fixe sense mobilitat i per tant el que canvia són els llibres i els visitants. Podem trobar llibres de diferents tipus sobretot, llibres il·lustrats, d'imatges, àlbums o llibres-joc, que fan conèixer l'art contemporani.

També realitzen visites guiades per exposicions temporals per conèixer diferents autors contemporanis i les seves obres. Normalment són tres autors els que els infants i visitants descobreixen. Els autors que actualment tenen exposicions temporals són Guillermo Mora, Eva Fàbregas i Verónica Vicente.

Alguns caps de setmana també fan tallers per famílies i tallers per infants amb avis per potenciar les relacions generacionals.

Un cop vist les activitats i ofertes educatives que oferta els museus podem extreure alguns resultats que són els següents:

- **Paper dels museus**

Com hem vist els museus, de manera global a través dels educadors pretenen formar als infants a gaudir de les arts i a través dels tallers de les arts plàstiques a través de l'experimentació i creacions d'objectes.

Per exemple, a través de l'activitat "El cavaller, la princesa i el drac del museu episcopal de Vic" els educadors pretenen aportar als alumnes una visió seqüenciada a través del suport d'una titella, en aquest cas l'amic drac, que ens mostra un recorregut per descobrir els personatges

principals de l'activitat que són els dracs, els cavallers i les princeses que s'amaguen en les obres de les col·leccions romàniques i gòtiques. També els educadors de museus ensenyen tècniques artístiques com pintar amb pigments que simulen la pintura rupestre com és en el cas del taller plàstic del "itinerari, història de l'alimentació", del Museu de Lleida.

Una observació de tenir en compte sigut la del paper que desenvolupament els educadors de la institució, contínuament, han d'adaptar-se a les diverses edats dels alumnes amb els quals duen a terme les visites i els tallers. Mentre que les visites als adults es podrien considerar monòtones i tècniques, per l'altra amb els petits s'han d'oferir interactives i experimentals, és a dir, més vivencials. Com es remarca en la teoria, és molt important tenir en compte l'etapa i moment evolutiu dels infants.

Per mantenir informats a les escoles i a la societat a les pàgines webs i xarxes socials tenen penjat l'oferta educativa que realitzaran durant l'any. En el cas d'alguns museus depenen dels projectes que realitzen no donen la informació fins a la setmana de començar l'exposició amb poc temps d'antelació. O bé també poden orientar de cada activitat a través de correu electrònic.

Hi ha infants que si visiten els museu i un cop fet l'activitat els hi agrada, acaben repetint l'experiència, ja sigui amb els seus familiars, companys escolars o quan són adults. Per tant, molts museus ofereixen més d'un projecte diferent durant l'any per a què no hagin de repetir sempre la mateixa experiència cada vegada que visitin el museu.

Per l'elaboració tant de les activitats educatives d'Educació Infantil com la resta de projectes, els museus medievals fan conferències, tallers, assemblees amb professionals del món museístic i educatiu per tal d'acordar un projecte que s'ajusti tant a les necessitats de les obres del museu com dels visitants. Pel que respecta als museus contemporanis també ofereixen cursos de formació al professorat dels centres si el sol·liciten, però, no s'ha pogut profunditzar si també fan assemblees entre altres professionals que no siguin del mateix servei educatiu del centre.

Un cop escollit i dut a terme l'elaboració dels tallers hi ha museus, no tots, que consideren important analitzar el procés de l'activitat realitzada i el seu resultat a través d'unes enquestes i graelles d'avaluació.

- **Paper de les escoles**

Pel que fa al paper de les escoles i als seus docents variarà segons el moment del procés en què es trobin. Hi ha centres escolars que no saben que poden utilitzar com a recurs d'aula els museus, en aquest cas són els museus que han de fer propaganda dels seus serveis, però altrament, aquells que saben que poden recórrer amb aquestes institucions culturals, abans de la visita al museu el rol del professorat serà la d'investigar quines ofertes educatives són adequades pel seu alumnat i si s'escau, poden treballar a classe. En les pàgines webs o per correu electrònic poden demanar i descarregar el projecte que més els convingui i si volen, també poden demanar assessorament.

Durant la visita el docent escolar, assumeix el paper d'observador i d'acompanyant, als seus alumnes, donant suport als educadors tot i que en alguna visita podem veure que el paper del professor tendeix a ser secundari i poc participatiu sobretot en cursos superior. Les visites són un procés d'aprenentatge que hauria d'haver-hi més cooperació entre educadors dels museus i educadors escolars.

Un cop finalitzada la visita, els docents poden realitzar suggeriments i observacions sobre l'activitat educativa i si vol pot demanar orientació per reforçar els coneixements adquirits que després es poden seguir treballant a l'aula.

- **Paper dels infants**

Uns dels principals rols que han de tenir els infants és gaudir i aprendre de l'experiència de visitar i conèixer les meravelles que guarden els museus. Han d'assumir un paper actiu i participatiu durant les activitats, han de preguntar als educadors i també respondre a aquests. D'aquesta manera van realitzant les seves pròpies idees i desenvolupant nous coneixements.

A més a més s'ha observat aquests aspectes:

Totes les informacions obtingudes han sigut a través dels sistemes educatius dels museus i les seves pàgines webs. També de les entrevistes inicials i el transcurs de les visites que s'han dut a terme durant aquests mesos.

Si distingim la informació obtinguda pels museus medievals respecte els museus contemporanis podem apreciar algunes diferències.

Estem en una societat de constant canvi i ens hem d'adaptar a les noves tecnologies, respecte les pàgines webs del museus i centres d'art es pot apreciar un deteriorament pel funcionament d'aquestes. Pel visitant no haurien de ser tant complexes i haurien de ser més senzilles i clares.

Per una banda els museus medievals tenen en els seus objectes una cronologia temporal que fa que tinguin galeries permanents, això els permet tenir activitats programades més seguides durant tot el any. També, aquests objectes és poden relacionar amb la vida quotidiana dels infants i visitants pel què fa que els recorreguts pels museus ajudin a ser més significatius. Això fa més accessibles aquests tipus de museus.

Per l'altra banda els museus contemporanis són els que més s'adapten amb aquests canvis socials i culturals i el fet d'estar en constància amb l'entorn fa que les seves exposicions siguin no permanents i per tant ofereixen altres alternatives durant el any.

Aquestes apreciacions es poden veure tant en les seves pàgines webs com en la realització d'activitats en els seus espais.

5. Conclusions

Pel que fa a les hipòtesis inicials, si realitzen activitats d'educació Infantil en els museus he pogut comprovar que aquesta pregunta és afirmativa però depèn també de la participació entre escoles i museus que hi hagi oferta de programes educatius. El fet que una institució no faci propaganda de les seves galeries o la seva ubicació també dificulta aquesta tasca educativa per la comunitat.

Els museus són un recurs que és pot utilitzar i complementar en els ensenyaments de les escoles, visitant les activitats, he tingut l'experiència de comprovar que si es fomenta aquesta cooperació entre escola i museu s'estarà potenciant en els aprenentatges dels nostres infants.

Pel que respecta les visites dels infants en els museus, en l'actualitat també existeix la situació en què són els adults qui no permeten que vagin amb aquestes institucions possiblement per ignorància o perquè pensen que els museus només estan fets pel públic gran. Són els mateixos adults els que limiten als petits i d'aquesta manera, els empobreixen en qüestió del desenvolupament de la seva creativitat. En algunes ocasions, quan decideixen visitar un museu, prenen la decisió de no portar nens, ja que suposen que aquests no sabran comportar-se o s'avorriran.

Tot i així, també s'ha observat, que aquest pensament de que els infants petits no poden aprendre és minoritari i cada vegada hi ha més investigacions que afirmen que els primers anys de vida són primordials per adquirir coneixements i l'art pot ser un mitja de comunicació per ells. Per tant, les activitats infantils amb famílies cada vegada se sol·liciten més en caps de setmana ja que és una oportunitat tant pels adults com pels més menuts de tenir una experiència nova conjunta, en el que poden potenciar la seva imaginació i creativitat.

També hem vaig plantejar com es treballen aquestes activitats educatives. Realitzant entrevistes, fent observacions i recollint informació podem dir que les activitats més demanades són les visites guiades però que les visites interactives i la realització de tallers plàstics faciliten al visitant més menut a connectar amb els museus. Hi ha centres que formen a professors de les escoles, i també es fan conferències i cursos per aprendre sobre els objectes que es poden trobar en els museus. Desafortunadament no són tots els museus i sembla que si ets professor i no ho sol·licites pot semblar que no tinguin aquests tipus de prestacions.

En els museus observats he pogut veure que és promou fer activitats educatives i en les ciutats on hi ha aquests centres, les escoles busquen que aquests ofereixin els seus programes. Però la meva inexperiència en el camp museístic i la falta d'observacions específiques ha dificultat analitzar en profunditat quines problemàtiques reals es poden trobar en els museus i en les seves programacions.

En quant als objectius que pretenia assolir al llarg de l'estudi, m'he adonat que he volgut avarcar un camp molt complex que potser a primera vista semblava fàcil, però a mesura que te'n vas involucrant, no resulta una tasca fàcil d'abordar. M'ha donat una visió més global el fet de veure tantes activitats però potser realitzar només un parell m'hagués donat l'oportunitat d'aprofundir i concretar més.

Aquest estudi m'ha permès conèixer una mica més una institució que, tot i ser una de les més antigues de les civilitzacions juntament amb altres institucions són gran desconegudes i existeix tot un camp d'informació per explorar.

Sobre la metodologia, cal emfasitzar que aquest estudi fa referència a les activitats educatives d'Educació Infantil que s'han fet aquest període 2014-2015 i per tant, les visites i les experiències d'un any a un altre poden variar i també els resultats. Respecte les tècniques de recollida de dades emprades en l'estudi, considero que tot i haver realitzat més d'una desena d'activitats educatives en els museus no ha sigut suficient per poder aprofundir en el tema. A més me he adonat de la complexitat que té voler fer un projecte educatiu per totes les edats i que aquestes siguin adaptades.

Pel que fa a l'obtenció de dades, es pot contemplar com una de les tasques més dificultoses del treball pel fet de no tenir experiència en el camp de la investigació. Mirar les pàgines webs dels museus, els seus catàlegs, guies, totes les activitats que programen durant el any, observar, transcriure totes les visites en el diari de camp, documentar amb fotografies els tallers i destria quina és la informació més rellevant pel treball ha sigut una tasca gratificant perquè valoro positivament la informació extreta però alhora també ha sigut estressant pels mesos i hores de dedicació.

Per finalitzar, la realització d'aquest treball de recerca m'ha permès conèixer més a fons la relació entre els museus, les escoles i les comunitats. Que el tema de l'educació, és molt antic però sempre d'actualitat, perquè a mesura que canvia la societat també ho fan els coneixements i aprenentatges.

6. Valoració personal

Després d'haver realitzat el Treball de Fi de Grau i tenint en compte les principals qüestions i objectius que hem vaig proposar a l'inici d'ell, puc afirmar que ha sigut una labor gratificant el poder trobar nous aprenentatges per la meva formació com a futura professora.

Durant el procés d'investigació, l'oferta educativa dels museus observats ha sigut bastant amplia, però si ens haguéssim centrat en altres entitats la cosa canvia, sobretot si ens centrem en l'oferta educativa relacionada amb l'Educació Infantil. Podem trobar recursos didàctics per a Primària, Secundària i Batxiller i per grups adults però quan ens referim a Educació Infantil la oferta es limita a visites d'una obra concreta o la realització d'un taller. Com he dit, he tingut la sort d'observar uns museus on un dels objectius educatius principals són l'educació per a tot el públic començant des de els més petits, ja que sí inclou l'aprenentatge pel gust de l'art, les ciències, a edats primerenques, aquets continuen aquesta passió de grans i ho transmeten de generació a generació.

Es cert que tot i haver vist oferta educativa, en alguns casos ens pot semblar insuficient i inadequada però els museus són conscients que hi ha d'haver un canvi.

Amb l'estudi s'ha complert els objectius plantejats des d'un inici. El conèixer les activitats educatives que es realitzen en els museus i en els centres d'art perquè amb el temps que es tenia per dur a terme el treball, només ha permès incidir en una valoració superficial del tema a tractar.

Els objectius generals també han estat aconseguits. Els mètodes emprats per portar a terme la investigació, la pròpia experiència en els museus i l'observació d'activitats educatives m'han fet adonar la importància que té l'educació a través d'aquestes institucions.

Un dels temes a tractar en la recerca d'investigació ha sigut la relació entre el museu i l'escola per entendre millor com eren les activitats educatives. Es tracta d'un vincle poc fluït que no funciona amb la coordinació adequada. Majoritàriament la via de contacte entre els dos sol ser per via Mail o telefònica. Un cop decidit l'escola si vol realitzar la visita al museu, abans d'anar al museu el docent pot realitzar alguna activitat relacionada com realitzar algun curs de formació o de preparació i guia de les possibles galeries a visitar. Els museus ofereixen guies didàctiques per als centres escolars i que aquests puguin treballar a l'aula. Aquesta preparació no és obligatòria i en alguns casos no la sol·liciten però m'ha semblat que era interessant i hauria de ser obligatori si volem ensenyar als infants alguna matèria i visitar el museu.

Pel que fa a les activitats d'Educació Infantil podem veure la interacció entre els agents i visitants que les realitzen, és a dir, els educadors del museu, els docents i els infants i l'espai que ocupen que és el museu. L'educació en els museus hauria de plantejar-se entre aquets agents no només en els museus que sí ho he pogut observar sinó també en tots els museus. A més també seria interessant que aquesta experiència fos compartida entre escoles i que els museus de diverses temàtiques també cooperessin entre ells.

Pel que fa als rols específics de cada agent, cal considerar la importància d'una actitud oberta i activa per part de tots, des del museu fins als alumnes. Un factor comú en totes les entrevistes ha estat l'observació de tots els coordinadors dels Departaments d'Educació en la implicació del docents escolars, quelcom, duen a terme una preparació abans de la visita i un tancament de la mateixa. Però no podem afirmar si aquesta implicació és veu més en els docents d'educació infantil o en cicles superiors ja que el treball de recerca no ha profunditzat en totes les etapes educatives. De la mateixa manera, els museus també han de ser actius i oberts als canvis i estar en constant renovació, tenint en compte les necessitats dels centres escolars, i el públic visitant per així poder proporcionar una oferta educativa més adequada i competitiva.

Per acabar, m'agradaria esmentar que la realització d'aquest Treball de Final de Grau m'ha donat l'oportunitat de descobrir com es realitza una recerca educativa i m'ha ajudat a entendre la complexitat que té voler adaptar unes programacions a cada etapa evolutiva, i a més a formar-me com a docent i ciutadana. També m'ha permès l'oportunitat de viure una experiència diferent des de la recerca de referents teòrics i les implicacions dels infants

7. Agraïments

Voldria expressar el meu reconeixement i agraïment a totes aquelles persones que, gràcies a la seva col·laboració, han contribuït a la realització d'aquest Treball de Fi de Grau:

En primer lloc, el meu sincer agraïment a Miquel Pérez Mas, tutor d'aquest projecte i de les pràctiques III. Gràcies pel seu consell, ajuda i dedicació durant el desenvolupament d'aquest treball.

Agraeixo l'atenció personalitzada que m'ha ofert els serveis educatius dels Museus i Centres d'Art formats per equips d'educadors professionals. Un agraïment especial a Miquel Sabaté, educador del Museu de Lleida Diocesà i Comarcal per mostrar-me una perspectiva global de la institució i el seu esforç per un lloc per tots els públics.

També vull donar les gràcies a Vane Ibarz del Centre d'Art la Panera, a Bruna Dinarés de ACVIC Centre d'Arts Contemporànies i a l'equip educatiu del Museu Episcopal de Vic per les seves col·laboracions en el subministrament de les dades necessàries per a la realització d'aquesta recerca. Donar gràcies a tots aquells professionals, famílies, escoles i docents que han visitat als museus. Sense ells, no hauria sigut possible, realitzar aquesta tasta d'investigació.

Per acabar, donar les gràcies als meus pares i les meves companyes de pis i de carrera per donar-me suport, aconsellar-me, recolzar-me i ajudar-me quan ho he necessitat.

8. Bibliografia

- Antúnez, N. (2009) El educador de museos como agitador político. El sistema de formación de formadores en el método MUPAI. Actas del congreso internacional: los museos en la educación. La formación de los maestros. Madrid: Fundación Thyssen-Bornemisza pp. 305-310.
- Alonso LE. (1999) *sujeto y discurso: el lugar de la entrevista abierta en las prácticas de la sociología cualitativa*. En DELGADO J. M.; GUTIÉRREZ (coords), Métodos y Técnicas cualitativas de investigación en ciencias sociales, Madrid: Síntesis;. p. 225-240.
- Bisquerra, R (1989). *Métodos de Investigación Educativa. Guía práctica*. Barcelona: Ediciones CEAC.
- Bonilla, Castro E.; Rodríguez,S.(1997). *Más allá de los métodos. La investigación en ciencias sociales*. Colombia: Editorial Norma.
- Bosch, E. (1998) *El plaer de mirar al museu*. Barcelona: Ed.Actar
- Carrillo, I. Colleldemont, E. Marti, J. Torrents, J. (2011) *Los museos pedagógicos y la proyección cívica del patrimonio*. Gijón: Trea.
- Fernandez, B. R.(1992). *Introducción a la evaluación psicológica, vol. I*. Madrid: Pirámide.
- Grimal, P.(1991). *Diccionario de mitología griega y romana*. Barcelona: EdicionesPaidós. P.368.
- Goode, W; Hatt, P (1974). *Métodos de Investigación Social*. México: Ed. Trillas.
- Hayman, John (1978). *Investigación y educación* Buenos Aires: Ed. Paidos.
- Huyssen, A. (1995) *Escapar de la amnesia: el museo como medio de masas. El paseante 23-25: 56-79* Madrid: Ediciones Siruela
- Marina, J. A (2004) *Aprender a Vivir*. Barcelona: Editorial Ariel.
- Mcmanus, P.M. (1992). *Topics in museums and science education*. Studies in Science Education, 20, pp. 157-182.
- Rico, J.C(2012) *¿Por qué no vienen a los museos?: Historia de un fracaso*. Madrid: Sílex.
- Keenan, T.(1996). *Sin fines ni límites a la vista en Els límits del museu*. Barcelona: Fundació Antoni Tàpies.

Rivière, G. H. (1993). *La Museología: Curso de museología textos y testimonios*. Madrid: Akal. P. 470-471.

Taylor SJ, Bogdan R. (1987). *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.

Selltiz, C; Jahoda, M. (1965). *Métodos de investigación en las relaciones sociales*. Madrid: Ediciones Rial.

Valles MS. Entrevistas cualitativas. Cuadernos metodológicos nº 32. Centro de Investigaciones Sociológicas; 2002.

Valles MS. (1997). *Técnicas cualitativas de investigación social: reflexión metodológica y práctica profesional*, Madrid: Síntesis.

9. Web grafia

ACVIC Centre d'Arts Contemporànies [en línia]. 2015[Consulta: 28 d'abril de 2015]. Disponible a: <http://acvic.org/es/>

Art a l'educació infantil [en línia]. 2015[Consulta: 14 de Març de 2015]. Disponible a: <http://www.xtec.cat/~mbardera/>

Centre d'art la Panera[en línia]. 2015[Consulta: 8 Maig del 2015]. Disponible a: <http://www.lapanera.cat>

G HERRERO NIVELA, M. Luisa (1997): *La importancia de la observación en el proceso educativo*. Revista Electrónica Interuniversitaria de Formación del Profesorado, 1(0). [Disponible en <http://www.uva.es/aufop/publica/actas/viii/orienta.htm>]

Fatás, Guillermo y Borrás, Gonzalo M. (2003): Diccionario de términos de Arte y elementos de Arqueología, Heráldica y Numismática, Alianza Editorial, Madrid.

Generalitat de Catalunya [en línia]. 2015[Consulta: 8 Maig de 2015]. Disponible a: www.parlament.cat/activitat/llei/c17_1990.doc

Museu Episcopal de Vic: [en línia]. 2015[Consulta: 8 de Maig de 2015]. Disponible a: <http://www.museuepiscopalvic.com>

Museu de Lleida, Diocesà i Comarcal [en línia]. 2015[Consulta: 5de Maig del 2015]. Disponible a: <http://www.museudelleida.cat>

MUPAI Museo Pedagógico de Arte Infantil [en línia]. 2015[Consulta: 27 Febrer del 2015]. Disponible a: <http://www.ucm.es/info/mupai/>

Xarxa Telemàtica Educativa de Catalunya: [en línia]. 2015[Consulta: 27 Febrer del 2015]. Disponible a:<http://www.xtec.cat/>

10. Annex

Els annexos que acompanyen aquest estudi es troben adjunts en format CD el qual conté:

Annex 1. Model Entrevista.

Annex 2. Models Programes Educatius.

Annex 3. Model Experiència en el Museu.

Annex 4. Model Recull fotogràfic Museu.